

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ УМІНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті зазначено витоки концептуальних засад формування конструктивних умінь в учнів початкової школи, подано стислу ретроспективу окремих досліджень, визначено суперечності між теорією і практикою особистісно зорієнтованого навчання. Намічено педагогічні шляхи формування конструктивних умінь засобами мистецтва.

Сучасне українське шкільництво покликане допомогти становленню конструктивної особистості, здатної до екологічного природокористування й творення етнічно диференційованого антропоценозу на засадах краси й доцільності. Проблема формування в учнів конструктивних умінь зумовлена також суспільною орієнтацією на ринкові відносини, зміною освітніх пріоритетів, ідеєю глобалізму і спрямованістю сучасної педагогічної науки на особистісний розвиток учнів.

Конструктивна установка особистості на творення етнічно значущих матеріальних цінностей і екологічне природокористування вимагає, перш за все, розробки теоретичних основ формування конструктивних умінь в учнів сучасної загальноосвітньої школи.

Виникла потреба в розробці інтегрованих курсів, які б ефективніше реалізували завдання повноцінного розвитку особистості учнів у процесі пізнавальної, художньої, трудової діяльності, а також потреба в зміні організаційних форм навчання, удосконаленні предметно-розвивального середовища, розробці методичного забезпечення особистісно зорієнтованої системи освіти, в тому числі і її початкової ланки. Удосконалення зазначених педагогічних умов на засадах парадигми особистісної зорієнтованості початкового навчання є сприятливим для формування конструктивних умінь учнів.

Важливою передумовою для розробки інтегрованого змісту початкової освіти виявилися стандарти загальноосвітньої початкової школи. Особливо значущими для формування конструктивних умінь молодших школярів є нормативні вимоги стандартів з освітніх галузей "Мистецтво" і "Технологія". У новій редакції стандарту з освітньої галузі "Мистецтво" виокремлено принцип об'єднання різних видів мистецтва та запропоновано визначення художньої культури як системи скоординованих знань, опанування якими необхідне для формування в свідомості учнів цілісної художньої картини культурного простору. Впровадження у шкільну практику комплексу видів мистецтва дасть змогу розширити асоціативні уявлення учнів, збагатити їхнє суб'єктивне світосприймання і світовідчуття, виконати комплектуючу функцію в розвитку сенсорної, емоційної та інтелектуальної сфер особистості. Засоби такої координації можуть бути найрізноманітнішими — від міжпредметних зв'язків, об'єднаних уроків до об'єднаних курсів.

Метою освітньої галузі "Технологія" є забезпечення умов для художньо-технічної творчості учнів у процесі конструктивно-технологічної діяльності. Стандартизовані вимоги освітньої галузі "Технологія" конкретизуються в змісті трудового навчання: художньої й технічної праці. Засобами художньої праці формуються конструктивно-художні вміння, а засобами технічної праці — конструктивно-технічні вміння учнів. Синтез художньої й технічної праці забезпечує художньо-технічну творчість молодших школярів. У стандарті з освітньої галузі "Технологія" виокремлено змістову лінію "Пропедевтка інформаційної культури", якою забезпечується інтеграція трудового навчання й художньої праці з іншими предметами, використання нових інформаційних технологій. Технічну й художню працю подано як основу для розробки цілісного змісту початкової освіти. Результатами навчання в контексті пропедевтики інформаційної культури має бути володіння конструктивно-художніми, конструктивно-технічними вміннями з різних навчальних дисциплін, уміння поєднувати словесну, графічну й предметно виражену інформацію в цілісні образи — художні або технічні.

Вимогами стандартів з освітніх галузей "Мистецтво" і "Технологія" забезпечується нормативне підґрунтя для успішного формування конструктивних умінь молодших школярів, але проблемним лишається визначення ефективних педагогічних шляхів, наукове обґрунтування теоретичних і методичних основ формування конструктивних умінь учнів.

Дослідження психологів і дидактів указують на різні шляхи формування в молодших школярів пізнавальних умінь: загальних, специфічних, конструктивних. У результаті порівняння ефективності перцептивного й інтелектуального навчання виявилось, що без участі мануальної взаємодії з об'єктом навчання знання про нього засвоюються менш успішно, аніж при наявності рухової взаємодії. У навчально-методичних комплексах з трудового навчання, де оптимально забезпечується рухова взаємодія, традиційно розглядається раціонально-технологічний підхід до реалізації навчального змісту. Композиційно-пластичний підхід запропоновано в психолого-педагогічних наукових дослідженнях і навчально-методичних комплексах з художньої праці.

Представники раціонально-технологічного підходу відстоюють думку про пріоритетність формування загально-трудо-вих умінь молодших школярів у процесі виконання репродуктивних завдань. Науковці й практики, які вважають пріоритетним композиційно-пластичний підхід до предметного формоутворення, перевагу віддають частково-пошуковому, продуктивному типу навчання молодших школярів. Розроблений для старшокласників метод системно-логічного узагальнення на основі структурно-функціонального аналізу результатів учнівської творчості не модифікувався для рівня учнів початкової школи. Практичний та

ілюстративний методи навчання, способи мануальної взаємодії учнів початкових класів з предметами довкілля є актуальними об'єктами науково-теоретичного узагальнення й методичної репрезентації.

За необхідність поєднання перцептивно-репродуктивних і продуктивних методів навчання висловлювались І.Я. Лернер, І.І. Ільясов [1: 2]. Способи поєднання завдань репродуктивного й пошукового спрямування у навчально-виховному процесі початкової школи запропонувала О.Я. Савченко. На її думку, розвивальна система пізнавальних завдань молодших школярів включає виконання готових і створення учнями різних конструктивних, фантазійних, перетворюючих творчих завдань засобами слова, образу, моделі, практичної дії; насичення навчального процесу завданнями комплексного впливу, в яких провідна навчальна дія підживлюється, збагачується за рахунок інших (трудові дії – музичними, словесними; словесні творчі роботи – одночасним сприйманням живопису, фізичні вправи – музичними ритмом). Вправлення у комбінуванні, конструюванні, перетворенні пов'язане з розвитком уяви та літературної творчості учнів, нагромадженням індивідуального досвіду пошукової діяльності, оволодіння всім діапазоном загальнонавчальних умінь і навичок, розвитком процесів сприймання [3].

Із точки зору представників гуманістичної психології, особистість учня є активною, інтенційною, творчою, вільною у виборі свого ставлення до зовнішніх обставин, здатна трансцендувати умови свого існування і навіть саму себе (А. Маслоу, С. Джуард, В. Франкль). Така теоретична модель сучасної особистості може успішно формуватися завдяки наявності в учнів конструктивних умінь. У процесі формування конструктивних умінь забезпечується комплексний вплив на розвиток особистості учнів, максимально враховуються їх актуальні можливості й потреби найближчого розвитку, підтримується і змінюється емоційне та фізичне благополуччя дітей. Формування конструктивних умінь сприяє переорієнтації особистості від задоволення утилітарних потреб на розвиток власних сутнісних сил, на самотворчість, самовираження і повне розкриття можливостей і здібностей. Але теоретичні основи формування конструктивних умінь, методична система ефективного впливу на формування в молодших школярів конструктивно-технічних і конструктивно-художніх умінь у педагогічній науці ще не були об'єктом спеціального дослідження.

Формування конструктивних умінь – це педагогічна проблема, яка є багатоаспектною за способами її розв'язання, багатомірною за проявами, актуальною за часом. Зазначена проблема тривалий проміжок часу залишалася об'єктом психологічних досліджень і до цього часу є актуальною для педагогічних наукових досліджень дидактичного й методичного спрямування.

Останнім часом у вітчизняній і зарубіжній педагогічній освіті простежується тенденція до впровадження в навчально-виховний процес основ художнього конструювання (дизайну). Враховано існування в Україні мережі середніх спеціальних навчальних закладів, що мають художньо-дизайнерський напрям, пов'язаний зі збереженням національних традицій формоутворення і декору в процесі художнього конструювання сучасних виробів. Викладачам професійних навчальних закладів, а також педагогам з професійного навчання надається можливість здобувати вищу освіту з напрямку "Професійне навчання" за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра і магістра з присвоєнням кваліфікації "Викладач – дизайнер спеціальних дисциплін" за спеціальностями: "промисловий дизайн", "графічний дизайн", "дизайн костюма", "дизайн середовища", "декоративно-прикладне мистецтво (етнодизайн)". У проєкті "Перелік галузей знань, бакалаврських програм (fields of study) та програм професійного спрямування підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України" вперше виокремлено програму підготовки з дизайну, якою передбачена можливість присвоєння фахівцю кваліфікації учителя.

В емпіричному досвіді функціонування початкової школи апробація нових навчально-методичних комплектів усе частіше пов'язується з технологією початкової дизайн-освіти. Зазначене поняття є адекватним до понять "мистецька освіта", "технологічна освіта", "математична освіта" тощо. Але дизайн-освіта означає не освітній процес з окремого навчального предмета, а міждисциплінарну навчальну діяльність. Дизайн вимагає синтезу навчальної інформації та конструктивного її поєднання у творчому процесі. "Дизайн – це комплексна міждисциплінарна проєктно-художня діяльність, яка синтезує в собі елементи наукових, технічних і гуманітарних знань, інженерного конструювання і художнього мислення. Центральною проблемою дизайну є створення предметного світу, естетично оцінюваного як співмірного, гармонійного, цілісного" [4]. Із зазначеної сутності поняття "дизайн" видно, що це проєктна діяльність, у якій передбачено конструктивне поєднання трьох найосновніших інформаційних потоків: вербального, сенсорного, структурного (речовинного, пов'язаного з архітектонічною творчістю).

Як синоніми проєктно-творчого підходу до навчальної діяльності протягом останнього десятиліття розглядаються дефініції: "конструктивне мислення" (В.В. Докучаєва, Р.С. Немов), "конструктивний задум" (В.О. Моляко), "конструктивний метод" (філософський словник), "конструктивна задача" (Н.В. Кузьміна), "конструктивні дії" (В.М. Мірошник, О.В. Проскура), "конструктивно-технічне завдання" (П.С. Перепелиця), "конструктивні уміння" (Л.В. Комаровська), "конструктивно-художні уміння" (Т.Б. Носаченко).

Відсутність єдиного наукового підходу до розуміння сутності конструктивних умінь дає підставу для припущення про актуальність такого предмету дослідження. Гіпотетично поняття "конструктивне мислення" і "конструктивний задум", а також поняття "конструктивні дії" можна розглядати як складові компоненти "конструктивних умінь".

Теоретично нез'ясованим лишається зовнішнє інформаційно-педагогічне та внутрішнє інформаційно-особистісне середовище, якими зумовлюється функціонування психолого-педагогічного "механізму" конструктивних умінь. Важливо також з'ясувати, наскільки науково достовірним є припущення про взаємозв'язок логіко-психологічної й дидактичної моделей формування конструктивних умінь молодших

школярів, а також наскільки тісно конструктивне мислення і задуми пов'язані з вербальною інформацією, а конструктивні дії з інформацією сенсорною і структурною (емоційно-почуттєві дії – із сенсорною, а предметно-перетворювальні дії – із структурною).

Є наукові підстави вважати, що словесна інформація, яка виражає конструктивні задуми, кольорово-графічна інформація, яка виражає емоційно-почуттєві дії, архітектонічна (предметно-пластична) інформація просторових форм, яка виражає вольові дії особистості, є аналогічною. Дослідники з інформатики, дизайну, психології висловлюють аналогічні положення про те, що конструктивні уміння – це спроможність учня оперувати трьома основними інформаційними аналогами: словесним, графічним, архітектонічним (предметно-пластичним) [5]. Сформульована думка про конструктивність інформаційних аналогів вимагає актуалізації перцептивного рівня пізнавальної діяльності молодших школярів, виокремлення в процесі дослідження трьох домінуючих типів сприймання учнів: конкретного, візуального, аудіального.

Окремі дослідники-психологи звертають увагу на те, що в "учнів-діячів" із конкретним типом сприймання домінує архітектонічний (предметно-пластичний) інформаційний аналог будь-якого предмета або явища, в "учнів-глядачів" із візуальним типом сприймання переважає кольорово-графічний, а в "учнів-слухачів" із аудіальним типом сприймання – словесний інформаційні аналоги [6]. Але дослідники не ставили завданням з'ясування результативності формування конструктивних умінь на основі синтетичного сприймання особистісно значущої педагогічної інформації.

Представники педагогічної науки дотримуються думки про те, що з методичної точки зору доцільно поєднувати три основні педагогічні способи впливу на учнів: словесний, ілюстративний, предметно-маніпуляційний [7]. Зазначений синтез забезпечується методом проєктів, який сприяє ефективному формуванню конструктивно-художніх і конструктивно-технічних умінь учнів 1-4 класів.

Психолого-педагогічні наукові положення, які сформульовані вище, в разі їх поглибленого вивчення в наукових джерелах і практичній педагогічній діяльності є потенційно можливими для теоретичного формулювання і наукового обґрунтування теорії інформаційних аналогів, теоретичні й методичні основи якої можуть стати дидактичним підґрунтям для класифікації та формування конструктивних умінь молодших школярів.

Відсутність чіткої наукової теорії й методики формування конструктивних умінь зумовлює протиріччя між соціальним замовленням на творчу особистість і реальним рівнем сформованості творчого мислення й конструктивних умінь в учнів 1-4 класів.

У теоретичних дослідженнях відображено психологію формування конструктивних умінь, але переважним чином технічних і стосовно старшокласників в процесі трудової діяльності [8]. Досі не простежена наступність у формуванні конструктивних умінь дітей дошкільних закладів, учнів початкової школи з урахуванням мікрівікових періодів їх розвитку, підлітків основної школи, старшокласників у різних видах профільного навчання.

Недостатньо з'ясованою залишається проблема розширення меж конструктивного мислення учнів у процесі засвоєння математичних, лінгвістичних, геометричних, природничих понять. Не враховується значення образотворчого мистецтва, художньої праці, трудового навчання для розвитку конструктивних умінь і дій учнів у навчально-виховному процесі початкової школи. Більшість досліджень є такими, що не відображають сучасних умов формування конструктивних умінь: впливу телебачення, електронних ігор із використанням комп'ютера, сотового телефону, тамагочі.

На часі дослідження різних аспектів формування конструктивних умінь і дій школярів, які досі недостатньо вивчалися науковцями: формування конструктивних умінь засобами комп'ютерної графіки і графічного дизайну на уроках образотворчого мистецтва, предметно-пластичними засобами в ході створення композицій з художньої праці, мовленнєвотворчими на заняттях із мови і читання, технічними в процесі трудового навчання, комбінаторно-розрахунковими на заняттях із математики.

Актуальність проблеми формування конструктивних умінь і дій школярів і недостатня її розробка у психолого-педагогічній науці зумовлюють необхідність організації й проведення експериментального дослідження з проблеми теоретичних і методичних основ формування конструктивних умінь в учнів початкових класів.

Концепція формування конструктивних умінь учнів засобами початкової дизайн-освіти розроблена з урахуванням національної доктрини українського шкільництва.

В основу розробки функціональної моделі формування конструктивних умінь учнів засобами початкової дизайн-освіти покладено культурологічний підхід, який передбачає створення цілісного психолого-дидактичного забезпечення навчально-виховного процесу з предметів мистецького і технологічного профілів. Зазначений культурологічний підхід відповідає сучасним соціально-світоглядним виховним й освітнім вимогам та реаліям функціонування педагогічної системи "естетичне довкілля – конструктивна людина – громадянське суспільство" і психологічної системи "думка – почуття – практична дія", а також особливостям сенситивного вікового періоду в розвитку молодших школярів їхній наблизеності до художнього типу особистості.

Концепція розроблялася у відповідності до стандарту загальноосвітньої початкової школи, з виокремленням змістової лінії "Пропедевтика інформаційної культури" (освітня галузь "Технологія") як пріоритетної. За концепцією дослідження, методологічною основою дизайн-освіти є культурологічний підхід, який полягає у взаємодоповнюваності вербального, сенсорного, структурного інформаційних аналогів. Вербальний, сенсорний і структурний види інформаційних аналогів у початковій дизайн-освіті розглядаються як цілісна педагогічна система, якою визначаються дидактичні основи формування конструктивних умінь особистості: інтегрований зміст мистецьких і технологічних дисциплін, активні та інтерактивні форми взаємодії вчителя й учнів у

спільній проектно-ігровій діяльності, наступність формування конструктивних умінь у процесі дошкільної, початкової, загальної, профільної і професійно-педагогічної дизайн-освіти.

Змістовий компонент дизайн-освіти реалізується в міждисциплінарній, проектно-художній діяльності проблемно-пошукового типу, із синтезом художнього, технічного, науково-дослідного видів творчості, у яких метод проектів є визначальним. Результатом комплексного методичного впливу на учнів має бути система сформованих конструктивних умінь: мовленнєвих, художніх, технічних.

Дизайн-освітою, як проектно-художньою діяльністю продуктивного типу, зумовлюється розуміння сутності конструктивних умінь. **Конструктивними вважаються уміння, які характеризуються свідомим виконанням учнями інтегральних дій, спрямованих на створення предметів матеріально-художньої культури мовленнєвотворчими, образотворчими і предметно-перетворювальними засобами у процесі проектно-ігрової діяльності.**

Основні завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз теоретико-методологічних, історико-педагогічних літературних джерел, сучасного емпіричного досвіду вітчизняної та зарубіжної педагогіки з проблеми формування конструктивних умінь учнів 1-4 класів.

2. Сформулювати психологічну і педагогічну специфіку проблеми дослідження: з'ясувати сутність поняття "конструктивні уміння", їх структуру і місце в психограмі особистості; теоретично обґрунтувати проектно-ігрову діяльність як засобу конструктивної взаємодії учителя й учнів початкових класів; розглянути професійну готовність учителя як провідний чинник формування в учнів конструктивних умінь.

3. З'ясувати дидактичні основи початкової дизайн-освіти: інтегрований зміст, організаційно-педагогічні підходи, збереження принципу наступності формування конструктивних умінь молодших школярів у процесі проектно-ігрової діяльності.

4. Теоретично обґрунтувати систему інформаційних аналогів у методиці початкової дизайн-освіти шляхом класифікації конструктивних умінь і розробки функціональної моделі їх формування.

5. Забезпечити дослідно-експериментальну перевірку ефективності формування конструктивних умінь учнів засобами початкової дизайн-освіти.

Висновок. Формування конструктивних умінь учнів виглядає ефективнішим на основі культурологічного підходу до навчання і виховання, функціональна модель якого пов'язується з системою інформаційних аналогів, теорією і методикою початкової дизайн-освіти. При цьому оволодіння учнями конструктивними вміннями зумовлюється цілісним психолого-дидактичним і мотиваційно-процесуальним забезпеченням, а саме: включенням у навчально-виховний процес змісту інтегрованих предметів мистецького і технологічного профілів, комплексною розробкою навчального предметного середовища, зорієнтованого на особистісно значущий світ професій, взаємодоповнюваністю технічного мислення й образної уяви в процесі ігрового проектування, організацією активних та інтерактивних способів взаємодії учителя й учнів у процесі початкової дизайн-освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 184 с.
2. Ильясов И.И. Структура процесса учения. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 198 с.
3. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
4. Интеллектуальная собственность: Словник-довідник / За ред. О.Д. Святоцького. – К.: Видавничий дім, 2000. – Т. 1. – С. 80.
5. Кочерга О.В. Взаємозв'язок мислення, почуттів та уяви у розвитку критичності людини: Автореф. Дис. ...канд. пед. наук – К.: Вид-во КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2003. – 16 с.
6. Клименко В.В. Механізми психомоторики людини. – К.: КМПУВ ім. Бориса Грінченка, 1997. – 192 с.
7. Юсов Б.П. К проблеме взаимосвязи искусств в детском художественном развитии // Теория эстетического воспитания. Сб. научных трудов. – М.: 1975. – Вып. 3. – С. 43-45.
8. Милерян Е.А. Психология формирования общетрудовых политехнических учений. – М.: Педагогика, 1973. – 300 с.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2007 р.

Тименко В.П. Концептуальные положения формирования конструктивных умений учеников младших классов.

В статье отмечены истоки концептуальных принципов формирования конструктивных умений у учеников начальной школы, подана сжатая ретроспектива отдельных исследований, определены противоречия между теорией и практикой личностно ориентированного обучения. Намечены педагогические пути формирования конструктивных умений средствами искусства.

Timenko V.P. The Conceptual Principles of Primary School Pupils' Constructive Skills Formation.

The sources of conceptual principles of primary school pupils' constructive skills formation. The sources of conceptual principles of primary school pupils' constructive skills formation are noted in the article, the separate researches brief retrospective is given, contradictions between the orientated theory and practice are. The pedagogical ways of constructive skills formation by means of art are planned.